

„Právní předpisy a německé obyvatelstvo Československa po roce 1945“

(výzkumný projekt Ministerstva zahraničí ČR, RM 01/01/09, řešitel Doc. PhDr. Jiří Kocian, CSc., nositel Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i.)

Shrnutí výsledků

Část I.

Obecné poznámky

Rozpracování předmětu řešení projektu:

Základním tématem realizovaného výzkumného projektu „Právní předpisy a německé obyvatelstvo Československa po roce 1945“ byl výzkum a další objasnění vývoje právního postavení německého obyvatelstva v Československu po roce 1945 se zřetelem k osudům protinacisticky smýšlejícího německého obyvatelstva. Právní postavení německého obyvatelstva v ČSR po roce 1945 je i dnes předmětem diskusí mezi politiky, právníky i historiky. Téma vyvolává stálý zájem o danou problematiku u české i mezinárodní veřejnosti. Prohloubení pravdivého obrazu této nelehké etapy historie česko-německého soužití na základě komplexnějšího rozboru příslušných dobových materiálů zejména z provenience československých správních úřadů tak mohl přispět k hlubšímu poznání předmětu navrhovaného projektu a umožní jeho lepší pochopení.

Stav zkoumané problematiky:

Výzkumný projekt vycházel z dosavadních poznatků o právním postavení občanů německé národnosti v Československu po roce 1945. Téma bylo zpracováno v řadě renomovaných historických a právních studií, expertíz či ve vydaných edicích dokumentů. Jednalo se zejména o problematiku dekretů prezidenta republiky z let 1940-1945.

Výzkum problematiky československého dekretálního zákonodárství let 1940-1945 i v mezinárodní komparaci se stal v posledních letech významným předmětem domácího i zahraničního vědeckého bádání v oblasti soudobých politických a právních dějin. Byla publikována celá řada výstupů v podobě monografií, studií či edic dokumentů (K. Kaplan, K. Jech, V. Kural, V. Pavlíček, V. Mikule, J. Kuklík, J. Němeček, J. Dejmek, J. Pešek, O. Tůma). Řešitelé z Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR se například podíleli ve spolupráci s kolegy

z Právnické fakulty UK v Praze a ze Slezského ústavu Slezského zemského muzea v Opavě na řešení dvou vědeckých projektů vyhlášených Ministerstvem zahraničních věcí. V roce 2001 se jednalo o projekt na téma "Dekrety prezidenta republiky z let 1940-1945 ve světle vývoje československého, resp. českého právního řádu a z hlediska jejich kompatibility s právem EU" a v roce 2003 o projekt "Zákonná opatření a nezákonné zásahy vůči skupinám obyvatelstva a jednotlivcům v Československu v letech 1938-1945".

Také problematika bádání o osudech německých antifašistů v Československu po roce 1945 je v mnoha ohledech průkopnická, neboť téma německých antifašistů, zvláště pak jejich poválečné osudy, se nacházely dlouhodobě a z různých příčin na okraji zájmu české historické vědy. Práce vydané před rokem 1989 se většinou týkaly německých komunistů a výjimečně pak i sociálních demokratů, zatímco další antinacistické složky jako byli liberálové nebo křesťané, komunistická historiografie přehlížela. Navíc, pokud se o německých antifašistech psalo, tak se zmiňovalo jejich působení a činnost před rokem 1945, zatímco o poválečných osudech těchto lidí se většinou mlčelo. Rovněž o nějakém komplexním historickém výzkumu se nedá vůbec mluvit.

Ze současné produkce, jež reflektovala problematiku německých antifašistů z českých zemí po skončení války, bylo nejvýznamnější prací dílo T. Staňka Odsun Němců z Československa z roku 1991. Téma německých antifašistů se objevuje v pracích i dalších historiků jako J. Bartoše, V. Kurala, J. Křena, Z. Radvanovského, V. Zimmermanna ad. Pokud jde o dosavadní dokumentační činnost k tématu německých antifašistů, vyšla v roce 1997 významná edice, příznačně nazvaná Trpký úděl. Výbor dokumentů k dějinám německé sociální demokracie v ČSR v letech 1937-1948, který editovala Hana Mejdrová. S některými právními normami, jež se vztahují k německým antifašistům nejen v tehdejší Československu, ale i dalších zemích se setkáme ve sborníku Německé menšiny v právních normách 1938-1948. Zásadní se jeví také stav bádání a výzkum prováděný v zahraničí, zejména pak v Německu, kam po válce odešla z českých zemí většina německých antifašistů. Také zde jsou k dispozici některé práce, jež se zabývají tématem německých antifašistů, avšak ani zde nebyl dosud proveden žádný komplexní výzkum, který by téma německých antifašistů postihl v celé své šíři.

Kromě dosavadního stavu zpracování této látky, vztahující se k německým antifašistům v českých zemích, je třeba vycházet z dalších podobně zaměřených výzkumů v zahraničí, a to v těch zemích, kde stejně jako v Československu žila německá menšina a kde se tudíž objevuje i toto téma. Zvýšený zájem o problematiku poválečného života německého obyvatelstva je možné zaznamenat v Polsku, kde se tímto tématem zabývá mnoho historiků (Piotr Madajczyk, Włodzimierz Borodziej, Stefan Banasiak aj.), v zemích bývalé Jugoslávie

(Dušan Biber, Vladimír Geiger) nebo na Slovensku (Soňa Gabzdilová, Dušan Kováč, Milan Olejník).

Rozsáhlý výzkum, který se zabýval specifickou skupinou německých antifašistů z Československa a zdokumentováním jejich osudů, byl prováděn v letech 2006-2008 v rámci projektu „Dokumentace osudů aktivních odpůrců nacismu, kteří byli po skončení druhé světové války postiženi v souvislosti s opatřeními uplatňovanými v Československu proti tzv. nepřátelskému obyvatelstvu“. Projekt vycházel z usnesení vlády ČR ze srpna 2005. Hlavním řešitelem tohoto vládního projektu se stal Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i. společně se dvěma významnými společníky institucemi, a to Muzeem města Ústí nad Labem a Národním archivem. Projekt Dokumentace osudů aktivních odpůrců nacismu shromažďoval a zdokumentoval v řadě publikačních výstupů a výstavních projektů svědectví nejen politicky aktivních německých antifašistů, sociálních demokratů, komunistů, křesťanských sociálů, liberálů, ale také osudy těch Němců, kteří se nebáli ve svých každodenních postojích projevit „neprogramové“ antinacistické postoje či smýšlení. Pozornost byla věnována v tomto ohledu i specifickému osudu židovského obyvatelstva německé národnosti.

Je třeba konstatovat, že podmínky pro výzkum této problematiky jsou v ČR příznivější, než v okolních „neněmeckých“ zemích. Antifašisté z řad českých Němců byli většinou početnější a organizovanější, než ostatní německé antifašistické skupiny v jiných státech. V Československu navíc došlo ke skutečnému právnímu uznání německých antifašistů, přijetí platných právních norem ve prospěch těchto skupin, přestože s jejich uplatněním v praxi, jak jsme se mnohokrát přesvědčili v našem výzkumu, byly problémy a málokdy se dodržovaly. V ČSR došlo také k uskutečnění specifického vysídlení této skupiny obyvatel ve formě antifašistických transportů. Pouze v sousedním Polsku docházelo k lokální registraci a vypravení speciálních antifašistických transportů, ovšem jen v některých městech jako byly Gdaňsk, Štětín nebo Vratislav, kde ovšem tyto aktivity nebyly řízeny státem, ale tamními městskými správami. Můžeme proto konstatovat, že problematice německého obyvatelstva v jiných zemích, kde tato národnostní skupina představovala minoritní část tamního obyvatelstva, je věnována pozornost především v obecném měřítku, ovšem otázka antifašistů jako specifické skupiny není dosud nikde zpracována nebo k tomu chybí historické předpoklady. Náš výzkum se tak jeví nejen v českém, ale i na mezinárodním vědeckém poli do značné míry ojedinělý a průlomový.

Řešitelé se pokusili prohloubit a rozšířit poznání těchto otázek v rámci realizovaného projektu "Právní předpisy a německé obyvatelstvo Československa po roce 1945" dalším studiem archivních materiálů a dobových tištěných pramenů z provenience centrálních a

místních správních úřadů po roce 1945 a jejich analytickým vyhodnocením. Výzkumu a analýze tohoto typu historických pramenů je třeba věnovat větší pozornost. Poukazují na to např. domácí i zahraniční publikace o historii župy Sudety (V. Zimmermann, V. Kural, Z. Radvanovský) či o vývoji severomoravského pohraničí v letech 1938-1945 (J. Bartoš). Předpokládané výsledky zkoumání prohloubí poznání uvedené problematiky v oblasti vztahu státu a menšiny (pohledem předpisů centrální i místní správy Československé republiky), v oblasti dopadu těchto předpisů na osudy výše jmenované skupiny obyvatelstva (pohledem historické demografie) i z pohledu regionální historie (zachycením individuálních příběhů a významných událostí).

Jako jeden z důležitých souborů pramenů pro komplexnější poznání právního postavení občanů německé národnosti, kterému byla věnována při řešení projektu pozornost, byly právní normy a předpisy československých správních úřadů vztahující se k vývoji postavení německých antifašistů po roce 1945. Současný výzkum ukazuje i další možné cesty bádání v tomto směru. Jako jednou z možností se jeví archivní studium souborů dokumentů s německou problematikou, které nebyly dosud do výzkumu zahrnuty. Jedná se o dokumenty z období po roce 1948. Ty se nacházejí kromě centrálních fondů také ve fondech bývalých krajských, okresních a místních národních výborů a okresních nebo krajských výborů KSČ, ale také například ve fondech akčních výborů Národní fronty jednotlivých stupňů. Zde je ovšem nutné počítat s problémem, že po roce 1948 se termín německý antifašista přestává oficiálně používat a je tak stále komplikovanější vysledovat další osudy těchto lidí. Skupina německých antifašistů, která zůstala v Československu ještě po roce 1948, již není v pramenech registrována jako samostatná skupina, ale prochází ve velké míře stejnými osudy jako celá německá komunita v této zemi. Navíc početní stav německých antifašistů na konci čtyřicátých let, zásluhou dobrovolných odsunů a dalšího vystěhovalectví, poklesl na několik málo tisíc osob, které přestávají hrát jakoukoliv významnější roli v dalším vývoji. Pro tento „pozdější“ vývoj se jeví z hlediska dalšího výzkumu problematiky německých antifašistů jako zajímavé téma například ukončení činnosti a procesy likvidace Antifašistických výborů (Antifa), ke kterým docházelo na počátku padesátých let, nebo sledování dalších životních a politických osudů těch německých antifašistů, kteří zůstali na československém území a zapojili se do státní a komunistické nomenklatury.

Část II.

Shrnutí výsledků projektu se zaměřením na analýzu právních předpisů vztahujících se k německému obyvatelstvu v Československu po roce 1945 se zřetelem ke skupině německých antifašistů a možnosti jejího využití

Úřední či právní předpisy vydávané centrálními institucemi, jež se vztahují k německému obyvatelstvu a se specifickým zřetelem pak i k německým antifašistům žijícím v českých zemích po roce 1945, jsou významným pramenem pro studium a dokumentaci životních osudů této skupiny obyvatel v poválečném Československu. Z českých právních historiků, kteří se problematikou poválečného právního postavení Němců na území československého státu zabývají, patří k například Jan Kuklík ml., Vladimír Mikule nebo Václav Pavlíček, jejichž shodnou specializací jsou především výše připomenuté prezidentské dekrety a jejich postavení v právním řádu československého, resp. českého státu. Veřejné diskuze o poválečném vypořádání se s německým obyvatelstvem, zejména otázka odsunu Němců a tzv. „Benešovy dekrety“, témata dlouhá léta tabuizované a vzkříšené po pádu komunistického režimu a oživené v době vstupu České republiky do Evropské unie, byla také východiskem pro ustavení mezinárodního projektu „Československé právní normy 1938-1948 a Němci ve srovnání s dalšími evropskými zeměmi“, který problematiku výše uvedených československých právních norem zařadil do celoevropského kontextu a porovnal jí s právními opatřeními přijímanými vůči německým obyvatelům v jiných zemích. Výsledky projektu realizovaném v devíti evropských státech pak byly v českém vydání uveřejněny v publikaci *Německé menšiny v právních normách 1938-1948* (Praha 2006).

Československo bylo po roce 1945 fakticky jediným státem, které úředně uznávalo a chránilo odpůrce a oběti nacismu z řad německého obyvatelstva. Pouze v Polsku byli částečně chráněni němečtí odpůrci nacismu, avšak jen v některých oblastech tohoto státu (např. v Gdaňsku, Štětíně nebo Vratislavi). Tyto úřední předpisy pak měly v ČSR po roce 1945 formu prezidentských dekretů, vládních usnesení, výnosů, oběžníků a směrnic různých ministerstev (zejména vnitra, zahraničních věcí, sociální péče apod.), zemských národních výborů, popřípadě dalších institucí (např. Osídlovací úřad, Fond národní obnovy). Opatření obsažená v těchto dokumentech lze chápat v dobovém kontextu jako velmi významná, neboť sehrávala důležitou úlohu a také ovlivňovala životy tisíců německých občanů, kteří byli československými úřady uznáni za antifašisty. A to jak za své prokázané protinacistické postoje a věrnost republice v době nastupujícího nacismu, aktivní odbojovou činnost,

perzekuci a věznění v nacistických žalářích a koncentračních táborech, tak také často jen za předválečné členství v komunistické nebo sociálnědemokratické straně.

Problematice německých antifašistů v českých zemích po roce 1945 byla v posledních letech věnována značná mediální pozornost a téma se stalo předmětem zvýšeného zájmu českých i zahraničních historiků. Významný podíl na jeho oživení má výše připomenutý projekt české vlády realizovaný na podkladě vládního usnesení č. 1081 ze 24. srpna 2005 „Dokumentace osudů aktivních odpůrců nacismu, kteří byli po skončení druhé světové války postiženi v souvislosti s opatřeními uplatňovanými v Československu proti tzv. nepřátelskému obyvatelstvu“. V rámci historického výzkumu a dalších aktivit probíhajících jako součást projektu byla publikována řada prací popisujících složité životní osudy německých odpůrců a obětí nacismu v českých zemích. Historické výzkumy a výpovědi četných pamětníků z řad někdejších antifašistů potvrdily, že poválečný československý stát nedokázal spravedlivě vyhodnotit roli všech svých občanů zapojených do protinacistické činnosti nebo trpících z politických důvodů během nacistické vlády, k čemuž napomohlo také tehdejší zákonodárství a s nimi související právní předpisy. Československé úřady totiž také v otázce protinacistického odboje diferencovaly mezi občany české a slovenské národnosti na straně jedné a občany německé, případně též maďarské národnosti na straně druhé. Všudypřítomný dobový nacionalismus a revoluční ovzduší ve válkou rozvrácené zemi tak přivodil nové historické křivdy jako v případě německých antifašistů. V dobovém tisku se dokonce setkáme se snahou činnost německých antifašistů banalizovat a jejich protinacistické postoje zpochybnit.

Tehdejší politická reprezentace Československa o existenci a činnosti německých antifašistů věděla a uvědomovala si nutnost zohlednit jejich protinacistické postoje v poválečném životě. Vládnoucí garnitura ovšem nebyla v této otázce jednotná a její názory ovlivňovalo také veřejné mínění a společenská nálada v zemi. Od roku 1945 bylo československými úřady na centrální i lokální úrovni vydáno několik set právních předpisů a nařízení, jež se zcela, částečně, nebo jen okrajově týkaly problematiky německých antifašistů a upravovaly postup v jejich záležitostech. Z hlediska svého obsahu můžeme příslušné úřední normy rozdělit na předpisy, které měly obecnou platnost pro veškeré německé obyvatelstvo, přičemž otázky antifašistů jsou v nich vyčleněny jednotlivé části: paragrafy, články nebo zvláštní ustanovení, a na předpisy, jež se přímo vztahovaly na antifašisty a více či méně podrobněji konkretizovaly postup v jejich záležitostech. Většina úředních předpisů, ve kterých se objevuje problematika antifašistů, měla tuto skupinu obyvatel vyčlenit a ochránit z obecně platných protiněmeckých opatření nebo jim zaručit úlevu a lepší podmínky oproti ostatnímu německému obyvatelstvu.

Z hlediska tvorby právních předpisů rozlišujeme normy, které vytvářely a upravovaly status antifašisty a stanovovaly příslušná kritéria pro získání tohoto postavení. Další předpisy pak na základě platné úřední definice o antifašistech těmto osobám poskytovaly zvláštní právní zacházení a specifická opatření ve věcech postavení ve společnosti, majetkových záležitostí, možností dobrovolného přesídlení ze země apod.

Nejdůležitější roli při zavádění právního pořádku v obnoveném Československu v prvních poválečných měsících sehrály bezesporu dekrety prezidenta republiky. Jednalo se o legislativní předpisy s mocí zákona, které od roku 1940 vytvářela prozatímní československá exilová vláda a Státní rada v Londýně a od konce války do října 1945 pak první československá vláda Národní fronty, a které podepisoval prezident Edvard Beneš. Z dekretů, které se týkaly německého obyvatelstva, patřily k nejdůležitějším: dekret č. 5/1945 Sb., o neplatnosti některých majetkoprávních jednání z doby nesvobody a o národní správě majetkových hodnot Němců, Maďarů, zrádců a kolaborantů a některých organizací a ústavů, dekret č. 12/1945 Sb., o konfiskaci a urychleném rozdělení zemědělského majetku Němců, Maďarů, jakož i zrádců a nepřátel českého a slovenského národa, dekret č. 16/1945 Sb. o potrestání nacistických zločinců, zrádců a jejich pomahačů a o mimořádných lidových soudech, dekret č. 33/1945 Sb., o úpravě československého státního občanství osob národnosti německé a maďarské, dekret č. 71/1945 Sb., o pracovní povinnosti osob, které pozbyly československého státního občanství a dekret č. 108/1945 Sb., o konfiskaci nepřátelského majetku a Fondech národní obnovy. Německým antifašistům nebyl věnován žádný samostatný dekret, ale jejich záležitosti se upravovaly v jednotlivých ustanoveních těchto dokumentů.

Pro budoucí postavení německých antifašistů na československém území měly zásadní význam doplňující výnosy a směrnice vydávané k jednotlivým dekretům a také další právní nařízení, které vznikaly nezávisle na dekretech. Nejvíce úředních opatření v záležitostech antifašistů vydávalo ministerstvo vnitra, v majetkových a sociálních záležitostech se podílela na realizaci příslušných předpisů také příslušná další ministerstva (financí, sociální péče, vnitřního obchodu, zemědělství aj.). Centrálně vydávané materiály s celostátní platností byly rozesílány jednotlivým okresním národním výborům (ONV) a okresním správním komisím (OSK), které se staly vykonavatelem těchto nařízení. Doba faktické působnosti antifašistických předpisů byla krátká, jejich reálný dopad na postižené obyvatele trval jen prvních pár poválečných let. Ovšem i během této krátké doby se postoj československé moci k německým antifašistům vyvíjel a měnil, čemuž se také přizpůsobovaly vydávané právní předpisy. Není rovněž bez zajímavosti, že první úřední opatření vztahující se k německým

antifašistům (výnos ministra vnitra ze 16. května) je vydán ve dvou jazykových verzích, česky i německy, zatímco pozdější dokumenty jsou psány již pouze v češtině, případně slovenštině. Soupis těchto úředních nařízení, který je jedním z výstupů projektu, dokazuje, že československé orgány nelehkou situaci této skupiny obyvatel znaly a snažily se ji v mezích svých možností a kompetencí alespoň částečně řešit. Většina uvedených předpisů byla vydána za účelem vymezení a odlišení antifašistů od ostatního německého obyvatelstva. Hlavním důvodem byla snaha poskytnout této skupině obyvatel právní ochranu nebo lepší zacházení v době, kdy se v Československu uplatňovala různá protiněmecká opatření. Avšak ani vydáním těchto nařízení se nepodařilo zcela zabránit diskriminačním a represivním zásahům ze strany místních orgánů nebo i českého obyvatelstva. Samostatnou kapitolou pak bylo uvádění předpisů do praxe a zejména jejich dodržování ze strany okresních a místních úřadů. Je třeba připomenout, že velká část daných dokumentů byla připravována a vydána v prvních poválečných měsících a letech, v obtížných podmínkách rekonstrukce československého státu a v době „revolučního chaosu“, který postihl zvláště silně pohraniční oblasti českých zemí, kde většina německých antifašistů žila. Úřední pokyny nebyly správními orgány vždy dodržovány nebo se jejich výklad různě upravoval, měnil a „přizpůsoboval místním poměrům“. Situaci mnohdy komplikovala nejednoznačnost vydávaných úředních příkazů a instrukcí, což vedlo k různým výkladům daných nařízení. Studium dochovaných materiálů okresních a místních orgánů také ukazuje, že řadu „shora“ vydávaných nařízení představitelé okresní a místní správy vůbec neznali.

Otázka německých antifašistů v osvobozeném Československu se objevuje již v programovém dokumentu první československé vlády Národní fronty, v Košickém vládním programu z 5. dubna 1945. Prvním úředním dokumentem, který je speciálně věnován německým antifašistům, je výnos ministerstva vnitra z 16. května 1945, dávající osobám německé národnosti, které vedly aktivní boj proti nacismu, možnost získat československé občanství a obdržet „příslušná úřední ověření, které je bude chránit před zákroky ze strany československé nebo spojenecké“. S postupem doby přibývalo nových úředních předpisů, ale docházelo také k rozšiřování, úpravám a revizím stávajících opatření.

Shromážděné úřední předpisy a pokyny můžeme rozdělit do několika skupin. Jednu skupinu tvoří dokumenty, které vymezují a vyznačují statut antifašisty a určují pravidla a podmínky, za nichž lze daný statut udělit. Tato kritéria sloužila například antifašistickým komisím působícím při národních výborech a správních komisích při prověřování osob německé národnosti, které usilovaly o získání statutu antifašisty. Prověřené osoby mohly obdržet antifašistickou legitimaci, která měla zaručit, že její držitelé budou vyjmuti z opatření vůči

Němcům a bude jim zachováno státní občanství. Úřední definice antifašisty se postupem doby vyvíjela a rozšiřovala od strohé a obecné směrnice ministerstva vnitra z května 1945 až po podrobný rozpis antifašistických aktivit a činností v prováděcích směrnicích téhož ministerstva z 24. srpna a 13. listopadu 1945, které doplňovaly druhý paragraf prezidentského dekretu č. 33 z 2. srpna 1945 o úpravě státního občanství osob německé a maďarské národnosti.

Další skupinu představují dokumenty, které reagují na postavení a podmínky německých antifašistů ve společnosti. Tato opatření vznikala často v souvislosti s odhalenými nedostatky, nebo jako reakce na stížnosti a nejasnosti v přístupu k této skupině obyvatel, a byla převážně adresována místním úřadům s nabádáním k dodržování platných předpisů a instrukcí. K takovým opatřením můžeme řadit výnos ministerstva vnitra z 1. října 1945, reagující na nesprávné postupy při vyhošťování Němců a vyzývající ke „korektnosti“ vůči antifašistům nebo výnos z 28. ledna 1946 o vynětí antifašistů z předpisů o Němcích a Maďarech, který měl chránit tuto skupinu obyvatel před konfiskací jejich „nezemědělského“ majetku.

Velkou část sledovaných úředních nařízení tvořily dokumenty k „dobrovolným“ antifašistickým transportům na území Německa. Organizované vysídlování německých antifašistů a jejich rodinných příslušníků začalo již v říjnu 1945 odchodem tisíců osob do sovětského okupačního pásma. Centrální orgány zareagovaly na tento stav teprve koncem listopadu, kdy bylo vydáno usnesení vlády (23. listopadu 1945) a následně výnos ministerstva vnitra (26. listopadu 1945) k vystěhování německých antifašistů do sovětské okupační zóny. Základními dokumenty k antifašistickým transportům jsou vládní usnesení z 15. února 1946 a následný výnos ministerstva vnitra z 23. února 1946, týkající se vystěhování německých antifašistů do sovětské a americké okupační zóny v Německu. Tento výnos anuloval dosud platné předpisy z listopadu 1945. Podle úředních údajů se v rámci antifa-transportů do obou okupačních zón od října 1945 do listopadu 1946 vystěhovalo 96 176 osob, avšak celkový počet „dobrovolně vystěhovaných“ německých antifašistů byl mnohem vyšší (různé prameny uvádějí až 120 000 – 150 000 osob).

Jinou skupinu představovala opatření k revizi seznamů evidovaných antifašistů a k přezkoumání udělených antifašistických osvědčení. Tato nařízení se zaváděla až v době po vystěhování většiny antifašistů do Německa a postihovala osoby, které se rozhodly zůstat ve své rodné zemi (většinou staří a nemocní lidé), nebo jim bylo v odchodu do Německa zabráněno předčasným ukončením odsunu ze strany amerických okupačních úřadů na konci roku 1946 nebo později československými úřady po uzavření hranic v roce 1948. Zatímco žádosti o vystěhování německých antifašistů do Německa vyřizovaly československé úřady

poměrně liberálně ve snaze snížit co nejvíce počet Němců v zemi, těm, kteří se rozhodli zůstat, byl život znepríjemňován přísným prověřováním, novým posuzováním žádostí a průtahy při jejich vyřizování. K takovým opatřením patřil výnos ministerstva vnitra z 20. listopadu 1946, týkající se úpravy československého státního občanství podle dekretu č. 33/1945 Sb., nebo výnos téhož ministerstva ze 7. března 1947, týkající se zachování státního občanství některým Němcům-antifašistům. Zvláště od roku 1948 se objevuje několik nařízení k revizi seznamů německých antifašistů, včetně již vystěhovaných osob. Revize antifašistických seznamů naznačují, že ve státním aparátu přetrvávala obecná nedůvěra k německým občanům, včetně antifašistů, výrazným motivem však byla také majetková otázka, zejména snaha distribuovat co největší německý majetek novým osídlencům v pohraničí. V posledních úředních dokumentech, v nichž jsou zmíněni němečtí antifašisté, najdeme opatření k odsunu Němců z pohraničí do vnitrozemí a jejich rozptýlení mezi majoritní českou společností. K těmto opatřením je možné například řadit výnos ministerstva vnitra ze 4. listopadu 1947, týkající se přípravy přesunu Němců z pohraničních okresů a jejich rozptýlení. Antifašisté patřili k vybrané skupině osob, které měly být z těchto opatření vyjmuty.

Úřední předpisy, které se věnují problematice německých antifašistů, měly svoji platnost jen v prvních poválečných letech. Po odchodu většiny německých antifašistů ze země a vnitropolitických změnách v Československu po roce 1948 ustupuje dané téma do pozadí a od konce 40. let 20. století se pak termín německý antifašista přestává v úřední dokumentaci vyskytovat. Československý stát v té době přestal ve své politice vůči neodsunutým Němcům rozlišovat antifašisty od jiných příslušníků německého etnika. V roce 1953 pak bylo všem Němcům v Československu kolektivně uděleno státní občanství. Rozlišování mezi antifašisty a ostatními Němci ztratilo svůj význam a platnost daných úředních předpisů fakticky „vyhasla“.

(Podrobněji k problematice shrnutí výsledků projektu se zaměřením na analýzu právních předpisů vztahujících se k německému obyvatelstvu v Československu po roce 1945 se zřetelem ke skupině německých antifašistů a možnostem jejího využití viz studie člena řešitelského týmu Davida Kovaříka „Němečtí antifašisté v československých právních normách po roce 1945“, která je připojena jako samostatná Příloha tohoto výstupu.)

Přehled výstupů projektu

V souladu se schváleným návrhem výzkumného projektu ze strany MZV se soustředil řešitelský tým na přípravu a zpracování souboru následujících výstupů:

a) Soupis anotací vybraných právních předpisů vztahujících se k německému obyvatelstvu v Československu po roce 1945 (tištěná a elektronická edice anotací vybraných dokumentů s odborným a edičním úvodem - H. Nováčková, Z. Kokošková, D. Kovařík). Získaný materiál byl zpracován do srozumitelného soupisu. Každý historický dokument (vybraný úřední předpis) obsahuje přesný název, stručný popis předpisu a záznam o uložení v archivních fondech (citaci zdroje). U některých byla pořízena i digitální kopie, která v obrazové formě dokumentuje psaný záznam. Soupis bude publikován v elektronické podobě na stránkách Národního archivu pod názvem ... *A zůstali věrni Československé republice* a v tištěné podobě pod názvem *Právní předpisy a německé obyvatelstvo Československa po roce 1945. Výběr z archivních dokumentů*. Soupis by měl sloužit jako pomůcka pro odborníky z řad historiků, k praktickému využití ve státních archivech, ale i pro výuku moderních dějin na vysokých a středních školách.

b) Regionální soupis vybraných historických pramenů k tématu německých odpůrců nacismu v Československu po roce 1945 uložených v okresních a oblastních archivech v České republice se zaměřením na písemnosti dotýkající se německých antifašistů v letech 1945-1949. Regionální soupis pramenů se věnoval především regionům, kde žila německá menšina (např. Semily, Louny, Rakovník, Brno-venkov se sídlem v Rajhradě, Frýdek-Místek, Havlíčkův Brod, Chomutov se sídlem v Kadani, Jihlava, Karviná, Kroměříž, Mladá Boleslav, Náchod, Přerov, Svitavy se sídlem v Litomyšli, Třebíč, Vyškov se sídlem ve Slavkově u Brna, město Brna, Ostrava a Ústí nad Labem). Na zpracování soupisu se podílí Jaroslav Pažout a David Kovařík. Soupis bude upraven do *podoby interní archivní pomůcky*.

c) Tematický soupis pramenů uložených v Národním archivu k problematice německých antifašistů připravovali spoluřešitelé z Národního archivu pod vedením A. Noskové. Zabývá se dokumenty z rozsáhlých fondů Úřadu předsednictva vlády, Ústředního výboru KSČ a Ministerstva vnitra. Soupis je průběžně doplňován do *podoby interní archivářské pomůcky*.

d) Regionální studie k tématu německých antifašistů zachycující individuální a místní specifika při uplatňování právních a úředních předpisů, její publikování se předpokládá ve spolupráci s Jihočeským muzeem v Českých Budějovicích v roce 2010.

e) Průběžně byla v rámci řešení projektu doplňována databáze německých antifašistů, která vznikala v rámci vládního projektu Dokumentace osudů aktivních odpůrců nacismu, i o rozhovory s pamětníky (Z. Kokošková, B. Čermáková). Údaje získané v rámci doplnění a rozšíření databáze byly využity i pro účely webové prezentace části projektu Oralní historie realizovaného v rámci řešení vládního projektu Dokumentace osudu aktivních odpůrců nacismu. Získané životopisné rozhovory byly zaznamenávány v digitální zvukové podobě a v několika případech také formou digitálního audiovizuálního záznamu a zpracovány a zveřejněny na webové stránce ÚSD *Životní příběhy zapomenutých hrdinů* (<http://www.afa-dokumentace.usd.cas.cz/>)

f) Analytické shrnutí stávajících i nových poznatků vyplývajících z realizace projektu se zaměřením k činnosti centrálních i místních správních úřadů na základě zkoumaných právních a úředních předpisů (J. Kocian) s příloženou historickou studií Němečtí antifašisté v československých právních normách (D. Kovařík).

Přínos projektu

Projekt významných způsobem shrnul dosavadní poznatky o vývoji právního postavení německého protinacisticky smýšlejícího obyvatelstva v Československu po roce 1945. Jednotlivé výstupy poslouží odborné veřejnosti v několika formách: jako analytická a historická studie, jako přehledné soupisy důležitých právních předpisů, které budou i užitečnými archivními pomůckami, i jako databáze německých odpůrců nacismu z Československa obsahující řadu důležitých údajů. Soupisy právních předpisů jsou i ukázkou kvalitní archivní práce s historickými prameny (např. pro vysokoškolské studenty historie a příbuzných oborů) a přispějí také k rozšíření možností jak dané téma prezentovat (zveřejnění části výstupu také ve spolupráci s expozicí Zapomenutí hrdinové v Ústí nad Labem). Analytická studie pak prohlubuje kvalifikovanou znalost problematiky a umožňuje její využití pro odbornou veřejnost, pro potřeby MZV a v odborných institucích, bude přístupná i široké veřejnosti. Podobnou využitelnost nabízí i regionální historická studie

Zpracoval:

Doc. PhDr. Jiří Kocian, CSc.

řešitel